

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА

УДК 330.341.1

Гончаренко О.В.,
д-р екон. наук, професор кафедри економіки
Павлова Г.Є.,
д-р екон. наук, професор кафедри обліку, аудиту та
управління фінансово-економічною безпекою
Пугач А.М.,
д-р наук держ. упр., професор
кафедри сільськогосподарських машин
Дніпропетровський державний
аграрно-економічний університет

РЕАЛІЗАЦІЯ ПОТЕНЦІАЛУ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ АГРОПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА ЯК УМОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Honcharenko O.V.,
dr.sc.(econ.), professor at the department of economic
Pavlova H.Ye.,
dr.sc.(econ.), professor at the department of accounting, auditing
and management of financial and economic security
Pugach A.M.,
dr.sc.(public administration), professor
at the department of agricultural machines
Dnipropetrovsk State Agrarian and Economic University

REALIZATION OF THE POTENTIAL OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF AGRO-INDUSTRIAL PRODUCTION AS A CONDITION FOR ENSURING ECONOMIC SECURITY

Постановка проблеми. Перехід на інноваційну модель розвитку та зростання обсягів виробництва продукції сільськогосподарськими підприємствами України є необхідною умовою зміцнення продовольчої безпеки країни, зростання конкурентоспроможності аграрного виробництва, посилення позицій вітчизняних аграріїв на світовому ринку. Сучасний стан галузі не відповідає її потенційним можливостям. Тому гостро постає питання модернізаційних змін агропромислового виробництва та визначення інструментарію й важелів активізації інноваційного розвитку. Забезпечення умов для прискореного розвитку аграрної сфери актуалізується необхідністю якісного оновлення елементів матеріально-технічної бази, поліпшення професійної підготовки працівників з метою підвищення конкурентоспроможності вітчизняного аграрного виробництва.

Актуальність досліджень теоретичних і практичних проблем формування та реалізації стратегії інноваційного розвитку агропромислового виробництва визначається, з одного боку, тим, що галузь функціонує в умовах подолання залишкових наслідків реформаційних перетворень 90-х років ХХ століття, з іншого боку, недосконалість сучасних стратегічних програм і нормативної бази не сприяє її ефективному функціонуванню. Методологічною платформою цілеспрямованої модернізації повинна стати науково обґрунтована економічна стратегія інноваційної реструктуризації агропромислового виробництва, в якій необхідно визначити ключові цілі і завдання, інструменти, етапи й терміни, обсяги, джерела та форми інвестування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика досліджень інноваційного потенціалу агропромислового виробництва й аргументація шляхів його реалізації вирізняється наявністю різноманітних методологічних підходів, дискусійністю трактувань самої категорії та методами оцінки потенціалу. Визначенню інноваційних засад розвитку аграрної сфери та реалізації його інноваційного потенціалу присвятили наукові праці відомі вчені-дослідники М. Малік, О. Мельник, К. Прокопенко, П. Саблук, Л. Федулова, О. Шпикуляк [4-6; 8; 9]. Дослідженню питань активізації інноваційного процесу в агропромисловому виробництві та його інституціонального забезпечення присвятили наукові дослідження видатні вітчизняні вчені: А. Балян, О. Дацій, І. Костирко, Л. Курило, О. Шубравська [1; 3; 6; 9-10]. В той же час, відсутність дієвих результатів трансформаційних перетворень галузі, низька активність інноваційного процесу, необхідність визначення стратегічних імперативів інноваційного розвитку та дискусійність підходів до формування і напрямів реалізації інноваційного потенціалу агропромислового виробництва зумовлює подальше вивчення проблем, що стосуються методології та методики оцінки й інструментарію реалізації потенціалу інноваційного розвитку агропромислового виробництва.

Постановка завдання. Метою даної статті є оцінка ресурсної складової та обґрунтування інституціонального інструментарію реалізації потенціалу інноваційного розвитку агропромислового виробництва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним з найбільш негативних результатів роздержавлення і приватизації національної економіки стала техніко-технологічна, організаційна та економічна деградація сільськогосподарського виробництва, ослаблення, а в деяких галузях повна втрата традиційних інтеграційних зв'язків та еквівалентних економічних відносин. Особливо згубно це відбилося на тваринництві. Так, за останні двадцять років питома вага продукції тваринництва в господарствах усіх категорій знизилася, поголів'я великої рогатої худоби скоротилося, відбулось скорочення виробництва основних продуктів тваринництва, крім м'яса птиці [7, с. 111-113]. Однією з причин низької ефективності сільського господарства є високий фізичний і моральний знос основних засобів, технічна й технологічна відсталість галузі. Дефіцит вільних грошових коштів не дозволяє більшості підприємств проводити повноцінну технічну й технологічну модернізацію основних засобів. Частка інвестицій в основний капітал сільського господарства не забезпечує інвестиційно-інноваційне відтворення виробничого процесу, а знос основних засобів в аграрній сфері досягає 80%. Зазначене підтверджує необхідність цілеспрямованої модернізації сільськогосподарського виробництва, яка повинна вирішити одну з основних на сьогоднішній день проблем – задоволення потреб населення в якісному і доступному вітчизняному продовольстві, створенні умов для розвитку конкурентоспроможного сільського господарства і розвитку сільських територій.

В останні роки спостерігається тенденція до зростання обсягів валової продукції сільського господарства. Разом з тим, наявний тренд до збільшення імпорту продовольчої продукції. На перший погляд здається, що українці суттєво наростили обсяги споживання основних продуктів харчування. Однак, виходячи з кількості спожитих на душу населення основних видів продовольства, цього стверджувати не можна. При збільшенні обсягів виробництва сільськогосподарської продукції (валова продукція сільського господарства у 2015 році склала понад 150 % до 2000 року) і суттєвому зростанні імпорту продовольства (більш як у 6 разів до 2000 р.) за аналізований період обсяг споживання основних продуктів харчування з розрахунку на душу населення скоротився і не досяг відповідних показників 1990 року. Наявні статистичні дані вказують і на низьку купівельну спроможність більшої частини населення країни [7, с. 59-60; 111-113; 142-146].

Реалізація імперативів інноваційного розвитку ґрунтується на зростанні інноваційної активності виробників та частки інноваційної продукції, технологічному оновленні і модернізації матеріально-технічних ресурсів. За браком офіційних статистичних даних щодо інноваційної активності в аграрній сфері можна проаналізувати показники, які вказують на активізацію інноваційного процесу в аграрній сфері та перспективи реалізації її інноваційного потенціалу, зокрема зростання матеріаловіддачі, фондівіддачі, продуктивності праці, енергозабезпеченості, обсягів виробництва та інвестицій (табл. 1).

Так збільшення інвестицій мало б забезпечити зростання фондівіддачі і матеріаловіддачі продукції агровиробництва. Як свідчать дані табл. 1, за період 2008–2015 рр. інвестиції перманентно зростали, але сформувалась майже стійка тенденція до скорочення фондівіддачі і матеріаловіддачі. Показники енергозабезпеченості поступово скорочувались і несуттєво зросли тільки за даними 2012-2013 рр. Відтак зростання технічної оснащеності аграрної сфери не відбулось, навіть при перманентному зростанні інвестицій в основний капітал та зростанні офіційних показників продуктивності праці в сільськогосподарських підприємствах.

Динаміка інвестиційно-інноваційних процесів та ефективності діяльності сільгосп підприємств України

Показники	Рік								2015 р. у % до 2008 р.
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	
Інвестиції у основний капітал (у поточних цінах) на 100 грн с.-г. продукції, грн	16,4	9,7	12,9	14,8	16,9	13,6	13,2	15,4	93,9
Інвестиції у основний капітал на 1 га с.-г. угідь, грн	794	446	575	852	900	862	895	999	125,8
Фондоємність на 100 грн с.-г. продукції, грн	55	65	78	72	88	81	88	101	183,6
Фондовіддача на 100 грн середньорічних виробничих фондів, грн	181	155	128	140	114	123	113	99	54,7
Матеріалоемність на 100 грн с.-г. продукції, грн	38,4	44,0	55,8	58,4	75,0	64,8	78	116	302,1
Матеріаловіддача на 100 грн матеріальних витрат, грн	260	227	179	171	133	154	128	86	33,1
Питома вага матеріальних витрат на основне виробництво с.-г. продукції, %	70,4	69,3	70,0	71,2	68,6	69,6	70,4	73,6	104,5
Енергозабезпеченість на 100 га посівних площ, кВт	204	199	193	187	213	218	208	166	81,4
Вироблено продукції на 1 га с.-г. угідь, грн	4827	4614	4468	5735	5326	6314	6767	6491	134,5

Джерело: дані державної служби статистики України [2; 7]

За висновками експертів, наявний рівень інвестицій в агропромислому виробництві є фактично найнижчим у національному господарстві, а інвестиції до основного капіталу за період 1990-2000 рр. скоротилися майже у 25 разів і на 2014 р. сільське господарство змогло відновити обсяги інвестування тільки на 24% [10]. Низькою є також і питома вага сільського господарства у структурі прямих іноземних інвестицій. За експертними висновками фондоозброєність у аграрній сфері практично в 10 разів менша від середньої по національній економіці, а за потужністю тракторного парку та наявністю зернозбиральних комбайнів країна поступається Німеччині майже всемо, Франції уп'ятеро. Нестача техніки призводить до суттєвої втрати урожаїв, які становлять 10-11%. Окрім того, при здатності українських земельних угідь до продовольчого забезпечення у межах 150-200 млн осіб, родючість ґрунтів в країні постійно знижується [10, с. 72-73].

Аналіз інвестиційно-інноваційного процесу в аграрній сфері засвідчив наявність значних перешкод для інноваційного розвитку: відсутність дієвих результатів державної підтримки аграрної сфери, низький рівень інвестиційного забезпечення інноваційного процесу, низьку матеріально-технічну забезпеченість агропромислового виробництва, нерозвиненість інфраструктурного забезпечення інноваційного розвитку й інституціональної системності в організації інноваційного процесу в аграрній сфері.

Нагальною є проблема фінансового забезпечення інноваційної діяльності. Дослідження доводять переважання власних джерел виробників у загальній сумі фінансових ресурсів при високому ризику інноваційної діяльності, що стримує інвесторів, та відсутності довгих пасивів банківських установ й прийнятних відсоткових ставок за кредитні ресурси, оскільки пряма бюджетна підтримка агропромислової сфери виявилась неефективною, а важливими постають заходи з формування іншого механізму підтримки аграрного бізнесу. Такий механізм може бути сформований на базі банківських структур за державної участі і регулювання. Нагальними вбачаються і заходи із сприяння розвитку венчурного фінансування. Його поширення потребує активної державної підтримки в частині податкових пільг (пільгове оподаткування дивідендів венчурних фондів, зменшення податкових зобов'язань банкам, які кредитують інноваційну діяльність), правового й інформаційного забезпечення. Для вдосконалення нормативно-правового забезпечення венчурної діяльності у сфері інноваційного розвитку аграрної сфери потребують визначення основні інструменти підтримки венчурного інвестування як виду діяльності (можливості залучення приватних інвестицій, коштів іноземних фондів, обмеження впливу держави максимальною часткою участі, гарантування кредитів).

Отже, для того щоб інновації розглядались не як мета, а як засіб забезпечення конкурентоспроможності територіального агропромислового виробництва, вкрай необхідно забезпечити цілісність інституціонального регулювання інноваційного розвитку, включивши до нього і територіальну компоненту.

Формування засад інноваційного розвитку аграрного сектору визначено одним із стратегічних пріоритетів, який має втілюватись в цілеспрямованій державній політиці з конкретизацією за визначеними імперативами. Разом з тим, дієвий механізм активізації розвитку інновацій в аграрній сфері так і не було сформовано. Заходи, які приймалися в інноваційній сфері, не стали інструментом реалізації інноваційної політики через те, що не були узгоджені з визначеною інноваційною стратегією розвитку й прийнятою довгостроковою програмою інноваційного розвитку, середньостроковими планами і програмами, якими були б визначені горизонтальні, галузеві програми, обсяги фінансування, індикатори досягнення програмних цілей і механізми забезпечення інноваційних змін.

Обмежене використання програмно-цільового підходу позбавляє координації управлінських впливів на інноваційну активність виробників, а впроваджені науково-технічні програми не забезпечують організаційно-правову базу взаємодії інноваційних суб'єктів. Фінансування прийнятих державних програм перебуває на низькому рівні і навіть ці кошти використовуються вкрай неефективно. До державних програм майже не залучені галузева й вузівська наука, аграрні підприємства. Внаслідок неналежного інституціонального забезпечення не отримали поширення мережеві структури, які б забезпечили взаємодію наукових установ, фінансових структур, виробників на регіональному рівні. Окремі інноваційні центри та технопарки не сприяють цілісності інфраструктурної підтримки. Нерозв'язаними залишаються проблеми розвитку інтелектуального капіталу. В даній сфері знизилась патентна активність, скорочується кількість розроблених й впроваджених інноваційних продуктів і технологій, залишається на низькому рівні інформаційна забезпеченість ринку інтелектуальної власності.

Означені проблеми потребують розробки відповідного регулюючого інструментарію та врахування пріоритетних заходів при обґрунтуванні цільових орієнтирів стратегії інноваційного розвитку агропромислового виробництва. До пріоритетних заходів, які мають бути враховані при розробці стратегії необхідно віднести: забезпечення умов для функціонування базисних інститутів економіки, що впливають на інституціональне середовище інноваційного розвитку; розробка програмних заходів державної інноваційної політики та оптимізація інструментарію галузевого й територіального регулювання; забезпечення взаємодії держави, комерційних структур, виробників у формуванні й реалізації інноваційної політики; використання інструментів підтримки і стимулювання розвитку інновацій, формування й підтримки інноваційної інфраструктури, комунікацій, інформаційного забезпечення. Основними завданнями, які потребують вирішення в процесі переходу до інноваційного розвитку агропромислового виробництва є відтворення наукового потенціалу, стимулювання розвитку агроінновацій, підтримка сприятливого інноваційного середовища, формування інноваційної інфраструктури, розробка заходів регіональної інноваційної політики.

Визначені пріоритети інноваційного розвитку та відповідне концептуальне забезпечення мають знайти своє відображення в розробці і реалізації Державної цільової програми інноваційного розвитку агропромислового виробництва, де будуть враховані державні, регіональні, інфраструктурні, фінансові, виробничі суб'єкти інноваційного процесу в агропромисловому виробництві. Програмні цілі мають системно здійснюватись в економічній сфері, інвестиційному, інфраструктурному, кадровому й інформаційно-консультативному забезпеченні сільськогосподарських товаровиробників, стимулюванні розвитку фундаментальної науки та інтелектуального капіталу, мінімізації ризиків інноваційної діяльності.

Висновки з проведеного дослідження. Реалізація стратегічних пріоритетів інноваційного розвитку агропромислового виробництва потребує запровадження регулюючих впливів на всіх рівнях інституціональної організації, а саме – структури, середовища та інституціонального порядку. На рівні інституціональної організаційної структури стабілізаційний вплив має бути спрямованим на розвиток інноваційної інфраструктури, організацію інноваційного процесу, інформаційне, кадрове забезпечення, удосконалення нормативно-правової бази. На рівні інституціонального середовища адаптаційний вплив має передбачати заходи з наближення формальних і неформальних обмежень інноваційного розвитку. В цьому контексті необхідна мінімізація впливу або ліквідація інституціональних інноваційних пасток: руйнування деструктивних інституцій і інститутів, запровадження дієвих стимулів до інновацій, мінімізація інноваційних ризиків, впорядкування формальних норм, які регулюють створення та використання інтелектуальних продуктів, підвищення ефективності використання державних коштів в інноваційній сфері.

Реалізація стратегічних імперативів обумовлює запровадження системних заходів управління інноваційним розвитком і формування норм стратегічного планування за допомогою розробки та реалізації концепції і стратегії інституціонального регулювання інноваційного розвитку агропромислового виробництва, в межах яких визначаються цільові орієнтири інноваційного розвитку та розробляються державні програми. В рамках державних програм деталізується механізм реалізації стратегії, визначаються заходи й джерела фінансування. Регіональні стратегії інноваційного розвитку агропромислового виробництва мають концептуально відповідати програмним документам, які належать до вищих статусів.

З метою забезпечення цілісності інституціонального регулювання інноваційного розвитку обґрунтовано інструментарій стимулювання розвитку інновацій на регіональному рівні. На стадії продукування новацій найбільш прийнятними є інструменти прямого впливу і підтримки (цільове фінансування, інфраструктурне, інформаційне, кадрове забезпечення) інноваційного процесу. На стадії впровадження і споживання інновацій більш дієвими можуть стати інструменти непрямої дії (пільгові кредити, субсидії, податкові пільги). Даний інструментарій має бути застосований системно на основі державних програм інноваційного розвитку аграрної сфери та стратегій і програм інноваційного розвитку агропромислового виробництва кожного регіону, які враховують його інноваційні переваги та наявний потенціал.

Література

1. Дачій О.І. Фінансове забезпечення інновацій в агропромисловому комплексі України / О.І. Дачій // Проблеми інвестиційно-інноваційного розвитку. – 2011. – № 1. – С. 65-76.
2. Капітальні інвестиції в Україні за 2010-2015 рр. [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
3. Костирко І.Г. Досконалість інституційної інфраструктури та її оцінка: теоретичний аспект / І.Г. Костирко, С.В. Тимофіїв // Економіка АПК. – 2014. – № 2. – С. 81-86.
4. Малік М.Й. Інститути й інституції у розвитку інтеграційних процесів в аграрній сфері / М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк, О.Ю. Лузан // Економіка АПК. – 2013. – № 4. – С. 86-92.
5. Мельник О. Г. Формування методологічних підходів у дослідженнях інновацій та інноваційного розвитку / О.Г. Мельник // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 6(120). – С. 18-25.
6. Саблук П.Т. Інноваційна діяльність в аграрній сфері: інституціональний аспект : монографія / П.Т. Саблук, О.Г. Шпикуляк, Л.І. Курило. – К. : ННЦ ІАЕ, 2010. – 706 с.
7. Сільське господарство України : Статистичний збірник / за ред. Ю. М. Остапчука. – К. : Держстат України, 2015. – 379 с.
8. Федулова Л. Інноваційний розвиток: еволюція поглядів та проблеми сучасного усвідомлення / Л. Федулова // Економічна теорія. – 2013. – № 2. – С. 28-45.
9. Шубравська О.В. Перспективи модернізації аграрного сектору України / О.В. Шубравська, К.О. Прокопенко // Економіка України. – 2013. – № 8 (261). – С. 64-76.
10. Шубравська О. Структурна корекція сільськогосподарського виробництва як чинник його ефективного зростання / О. В. Шубравська // Економіка і прогнозування. – 2016. – № 1. – С. 71–82.

References

1. Datsii, O.I. (2011), "Financial provision of innovations in the agro-industrial complex of Ukraine", *Problems investment and innovation development*, no. 1, pp. 65-76.
2. State Statistics Service of Ukraine (2016), "Capital investments in Ukraine behind 2010-2015", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua>. (access date November 06, 2017).
3. Kostyrko, I. and Tymofiiiv, S. (2014), "Perfection of institutional infrastructure and his estimation: theoretical aspect", *Ekonomika APK*, no. 2, pp. 81-86.
4. Malik, M.Y., Shpykuliak, O.H. and Luzan, O.Yu. (2013), "The institutes and institutions within the framework of the development of the integrational process in Ukraine", *Ekonomika APK*, no. 4, pp. 86-92.
5. Melnyk, O. (2011), "Formation of methodological approaches in innovation research and innovation", *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 6, pp. 18-25.
6. Sabluk, P.T., Shpykuliak, O.H. and Kurylo, L.I. (2010), *Innovatsiina diialnist v ahrarnii sferi: instytutsionalnyi aspekt* [Innovation activities in the agricultural sector: institutional aspects], monograph, NNTs IAE, Kyiv, Ukraine, 706 p.
7. State Statistics Service of Ukraine (2015), *Sil'ske hospodarstvo Ukrainy : Statystychnyi zbirnyk* [Agriculture of Ukraine: Statistical Collection], Derzhkomstat, Kyiv, Ukraine, 379 p.
8. Fedulova, L. (2013), "Innovative development: the evolution of attitudes and awareness of the problems of modern", *Ekonomichna teoria*, no. 2, pp. 28-45.
9. Shybravska, O.V. and Prokopenko, K.O. (2013), "Prospects for the modernization of the agricultural sector of Ukraine", *Ekonomika Ukrainy*, no. 8, pp. 64-76.
10. Shybravska, O.V. (2016), "Structural correction of agricultural production as a factor in its effective of growth", *Ekonomika i prohnozuvannia*, no. 1, pp. 71-82.